

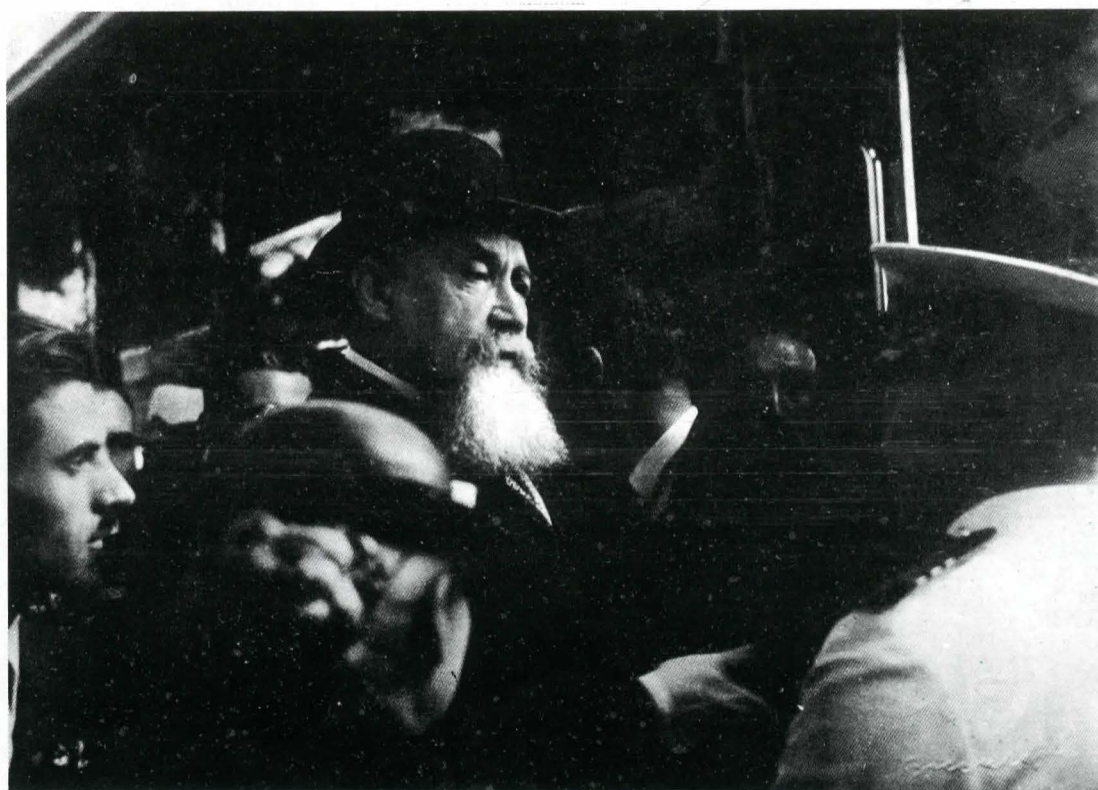
N. Iorga a fost invocat la fiecare din începuturile de drum către care alte reorganizări au silit Comisia noastră să se întoarcă. Victor Brătulescu, secretar-director în timpul interregului dintre Iorga și Al. Lapedatu, l-a salutat cu pietate și cu curaj excepțional atunci, în decembrie 1940, când prima zăpadă nu se topise încă pe mormîntul celui asasinat¹. Președintele nostru și regretatul Horia Teodoru l-au evocat la rîndul lor în 1970, la începutul seriei noi a Buletinului², fără a bănuî că însăși ființa Comisiei restaurate avea să fie, peste numai șapte ani, suprimată brutal. În istoria instituțiilor românești, mitul întemeietor al meșterului Manole se repetă ca un blestem. Comisia noastră, și ea, a fost înființată de mai multe ori: organismele create în 1860 și 1874 nefiind decît încercări nereușite de a o chema la viață, trebuie să con-

siderăm că existența ei datează doar din 1892 și să ne pregătim pentru acest centenar, cu nădejdea că următorul secol de activitate va fi mai ferit de vicisitudini.

Într-unul din vechile noastre procese-verbale se poate citi: „Dl. Președinte urează bun venit d-lui N. Iorga în mijlocul Comisiunii, care, zice d-sa, se felicită de-a putea lucra de acum înainte cu un coleg de valoare d-lui Iorga la opera de studiu și conservare a monumentelor noastre istorice”³. Numit membru al Comisiei la 3 noiembrie 1914, prin decretul nr. 3475, semnat Ferdinand, N. Iorga a ocupat locul rămas vacant prin moartea lui I. Kalinderu, președinte absolut nul al Academiei Române. Cîtă deosebire între autorul „Portului bărbii la Romani” și succesorul său! La data aceea, N. Iorga străbătuse teritoriul aproape întreg al țării,

apoi trecuse cu pași de pelerin hotarele, pentru a cunoaște și restul pămîntului românesc. Rezultatul acestor călătorii din anii 1903 — 1906 fusese nu numai acea închegare de informații și credință pe care se va baza concepția sa politică, dominată de imperioasele exigențe ale unității naționale și ale democrației organice, ci și publicarea acelor *Drumuri și orașe, Sate și mănăstiri din România, Țara Românilor*, mănunchiuri de impresii care începuseră să apară din 1904 sub titlul *Drumuri neobișnuite prin cea mai necunoscută țară*. „Convorbiri literare” din 1905 și 1906 cuprind alte pagini ale sale, intitulate *Vechiul meșteșug de clădire al românilor și Meșteșugul de pictură și sculptură în trecutul românesc*: sînt, le-ați recunoscut desigur, capitole din volumul al III-lea al *Istoriei românilor în chipuri și icoane*⁴. Cu acestea începe la noi activita-

N. Iorga în gara Botoșanilor copilăriei.

¹ „BCMI”, XXXIII, fasc. 106, oct.-dec, 1940, p. 3 — 4.

² Horia Teodoru, *In memoriam*, „Buletinul Monumentelor Istorice”, XXXIX, nr. 1, 1970, p. 5. Vezi și Liviu Ștefănescu, *Nicolae Iorga și monumentele istorice*, ibid., nr. 2, p. 12 — 17.

³ „Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice”, 1914, București, 1915, p. 52. Cf. *Raport General cu privire la lucrările Comisiunii Monumentelor Istorice în 1909*, București, 1910, p. 14 (se constată „silințele neobosite ale unor scriitori luminați și patrioți ca d. N. Iorga, Al. Tzigara-Samurcaș, Al. Ștefulescu etc., a căror colaborare la lucrarea noastră avem deosebită bucurie a o anunța aici”).

⁴ *Drumuri și orașe din România*, București, 1904; *Sate și mănăstiri din România*, București, 1905; *Țara Românilor*, I, România, 1, Județul Prahova, Vălenii de Munte, 1910; *De la București la Gherghița*, „Convorbiri literare”, 39, 1905, p. 487 — 498; *Târșorul*, ibid., p. 985 — 988; *Vechiul meșteșug de clădire al românilor*, ibid., p. 396 — 424; *Meșteșugul de pictură și sculptură în trecutul românesc*, ibid., p. 26 — 42, 115 — 134; *Negoțul și meșteșugurile în trecutul românesc*, București, 1906.

tea științifică într-un domeniu abia atins pînă atunci de arhitecții Gabrielescu, Trajanescu sau Cegăneanu și căruia un tovarăș de generație ca Al. Tzigara-Samurcaș îi aducea numai capacitatea sa de organizator. Continuitatea de preocupări la N. Iorga se poate observa prin comparație cu conferințele sale reunite după aproape 30 de ani, în volumul *Vechea artă religioasă la români*: icoana, argintăria, miniaturile, sculpturile în lemn și țesăturile⁵.

Calitatea de „membru al Comisiunii” era lucru mare pe vremea aceea; nu uitați că erau numai opt. Președinte a fost ales Onciul, după chimistul Istrati, colecționar de obiecte arheologice și manuscrise. N. Iorga prelungea succesiunea lui Onciul în 1923, a deținut această funcție pînă la moartea sa tragică, acum o jumătate de veac.

Ca membru și apoi ca președinte al Comisiei, el s-a remarcat prin nenumărate intervenții, dintre care merită să amintim cîteva. La cererea lui a fost emis decretul regal de la 2 iulie 1915 prin care toate bisericile dinainte de 1834 sînt clasate monumente istorice⁶. A contribuit la salvarea unor monumente ca Biserica Domnească din Curtea de Argeș și casa Hagi Prodan de la Ploiești, care erau în primejdie de a fi dărîmate. Se știe mai puțin că a fost nevoie și în alte cazuri de împotrivirea lui dirză. De pildă, în însemnările sale zilnice, Gh. T. Kirileanu a înregistrat, la 1 mai 1915: „Găsesc pe Iorga la oțel, așteptînd pe ministrul Duca spre a merge la mitropolit să-l liniștească asupra planurilor arhitecturii Maimarolu de a se întinde cu palatul Camerei Deputaților asupra clădirilor Mitropoliei. Îmi spune că Petre Carp a avut ideea că Mitropolia trebuie rasă de acolo ca o vechitură de prisos!”⁷ Iar într-un proces-verbal, de la 17 februarie 1914, se notează „cererea d-lui prof. N. Iorga de a se interveni pentru menținerea bisericii Sf. Spiridon Vechi, ce s-a decis a fi dărîmată în vederea întocmirii pieței Senatului. Comisia roagă pe d-nii Ghika și Balș să vadă în ce mod s-ar putea conserva această biserică înlăuntrul pieței proiectate”⁸. Din păcate, pe cînd Patriarhia se înalță încă pe dealul ei, deși vecinătatea Parlamentului a continuat să fie o amenințare, Sf. Spiridon a căzut victimă vandalismului de stat.

Ceea ce s-a publicat pînă acum din arhiva secției pentru Transilvania a Comisiei dovedește că intervențiile lui N. Iorga au reușit să salveze la Mediaș, turnurile de apărare ale incin-

tei fortificate, la Movile alt turn, al bisericii evanghelice, la Dîrjiu biserica reformată, la Bistrița o casă din veacul al XVI-lea, la Bucium castrul roman, la Orhei Bistriței zidurile vechii cetăți, etc.⁹. Apelurile sale la autoritățile locale — pentru interzicerea transferării crucilor de piatră și a troițelor, pentru exproprierea de terenuri, pentru solicitarea unor subvenții destinate conservării monumentelor, pentru împiedicarea unor lucrări neautorizate¹⁰ — evocă, prin insistența și energia lor, aspecte concrete ale unei activități neobosite. În același timp, provoacă reflecții melancolice, dacă ne gîndim la efortul de a învinge inerția răuvoitoare, dar dă-tătoare totuși de încredere, fiindcă ne cucerește sinceritatea vehementă a omului.

Din corespondența lui N. Iorga cu prefectii și cu stăreții s-ar putea alege destule izbucniri mînioase. O adresă oficială din ajunul instalării Muzeului Național de Antichități în sediul său actual are acest ton imperativ: „Dacă pînă vineri, lucrînd ziua și noaptea, nu se va așeza Muzeul ... voi fi liber a căuta alți funcționari, ascultători de ordinele ministrului și cu tragere de inimă pentru datoria lor”¹¹. Alteori însă, este vrednică de remarcat forma prevenitoare, de exemplu într-o cerere de a se asigura protecția unor prețioase obiecte de

patrimoniu, semnată de președintele Consiliului de Miniștri: „Vă rog să binevoiți a-mi comunica măsurile ce veți lua pentru îndeplinirea dorințelor ce v-am exprimat mai sus și să primiți asigurarea deosebitei mele stime”¹².

Devotamentul lui N. Iorga pentru cauza monumentelor istorice a mers pînă la a ține conferințe cu 2 lei intrarea pentru a strînge fondurile necesare unei restaurări, ca în cazul bisericii de la Săftica. Asemenea conferințe au îndeplinit un rol în educarea publicului, măcar pentru o generație sau două, de la explicațiile date cercetașilor în 1914, *Ce este un monument istoric*¹³, sau încă o dată în 1916, despre *Monumentele noastre de istorie și artă*¹⁴, pînă la cuvîntările la radio din ultimii ani ai vieții. Chiar în 1939, atrăgînd atenția asupra situației de la Pingărați, el vorbea de „încă o ruină de istorie și artă supt ochii noștri nesimțitori”¹⁵. Cu un astfel de prilej, el își repeta rezervele față de modalitatea de restaurare aleasă de Lecomte du Noüy, sistemul de „darîmări, refaceri și prefaceri, cu frescele de coietărie parisiană pe

¹² *Ibid.*, p. 346.

¹³ „Anuarul” pe 1914, p. 129 — 140.

¹⁴ *Cercetașii și monumentele noastre de istorie și artă. Cîteva învățături și sfaturi date în seara de 25 martie 1916 în prezența A.S.R. Principelui Carol la Fundația Universitară Carol I, București, 1919.*

¹⁵ Conferință la radio (29 septembrie 1939) în „Neamul Românesc”, XXXIV, nr. 217, 2 octombrie 1939.

⁹ Ioan Oprea, *Protejarea mărturiilor culturale-artistice din Transilvania și Banat după Marea Unire*, București, 1988, p. 72, 79 — 80, 83 — 86, 126, 208, 217, 222.

¹⁰ De exemplu, Arhivele Statului Iași, fond Primăria Iași, dosar 275/1929, f. 1, sau fond Rezidența regală a ținutului Prut, dosar 246/1939, f. 19, 33, 60, 76, 84.

¹¹ N. Iorga, *Corespondență*, II, ed. Ecaterina Vaum, București, 1986, p. 88.

Nicolae Iorga și generalul Negruzzi rezidentul regal, la inaugurarea Muzeului Colecțiilor Comisiei Monumentelor Istorice din Iași, 1938.

⁵ *Vechea artă religioasă la români*, Valea-nii de Munte, 1934.

⁶ „Anuarul” pe 1915, București, 1916, p. 14, 19, 25.

⁷ „Magazin istoric”, XVI, nr. 5, 1982, p. 48.

⁸ „Anuarul” pe 1914, p. 25.

care le-a așternut fratele înnoitorului¹⁶. Aceleași critici se găsesc și într-o *viață de om*, nu numai față de „odiosul interior, orbitor de aurit al bisericii argeșene, cu toate scînteierile și sclipirile, tot strassul ieften cu care arhitectul francez lua ochii necunoscătorilor și oamenilor lipsiți de gust”, ci și față de stilul paștelor neaoșite, ceea ce el numea „imitația falsului gen istoric pentru clădirile publice”¹⁷. Pagina întreagă ar fi de citat, în primul rînd pentru modestia mărturisirii că familiarizarea treptată cu un mare trecut artistic a fost de fapt experiența unui autodidact.

Conștient de funcția socială a monumentului, N. Iorga s-a gîndit, printre cei dinții în țara noastră, la casele memoriale, de a căror utilitate pentru educația istorică îl convinsese exemplul de la Weimar. La Belgrad, în 1913, văzuse cum se păstrează amintirea lui Miloș Obrenovici: „Iată asprii lui ciorapi de lînă groasă, cămășile lui de pînză orientală, patul lui simplu ca al unui sătean chiabur, iată naivele icoane ce atîrnau pe pereții odăii în care i s-au închis ochii”¹⁸. Un an mai tîrziu, el va da aceste îndrumări caracteristice: „Evident că e exagerat a face colecție de plapome, de lavabouri, scufii, cizme, papuci ai notorietăților acestei lumi, dar a face să dăinuiască pentru urmași, fără vreo schimbare, locul în care a gîndit un erou, al faptei sau al gîndului, a-l preface într-un fel de mic templu al aceluia care și-a sălășluit trecătorul trup acolo, e și o datorie morală și un excelent mijloc de învățătură istorică pentru tineret”¹⁹.

Dar N. Iorga a fost și un ctitor de muzee, urmărind pe această cale același scop, de a crea un public căruia înțelegerea istoriei, prin apropierea de vestigiile sale materiale, să-i formeze spiritul civic și să-l consolideze cultura. Lui i se datorează îmbogățirea „colecțiilor Comisiunii”, inaugurate încă din 1910 și cărora le va da, în forma noului Muzeu de Artă Religioasă, un local corespunzător în 1931: palatul Kretzulescu. Personal, este unul dintre donatori. Catalogul din 1912 menționează cinci gravuri și un antimis din Transilvania secolului al XVIII-lea

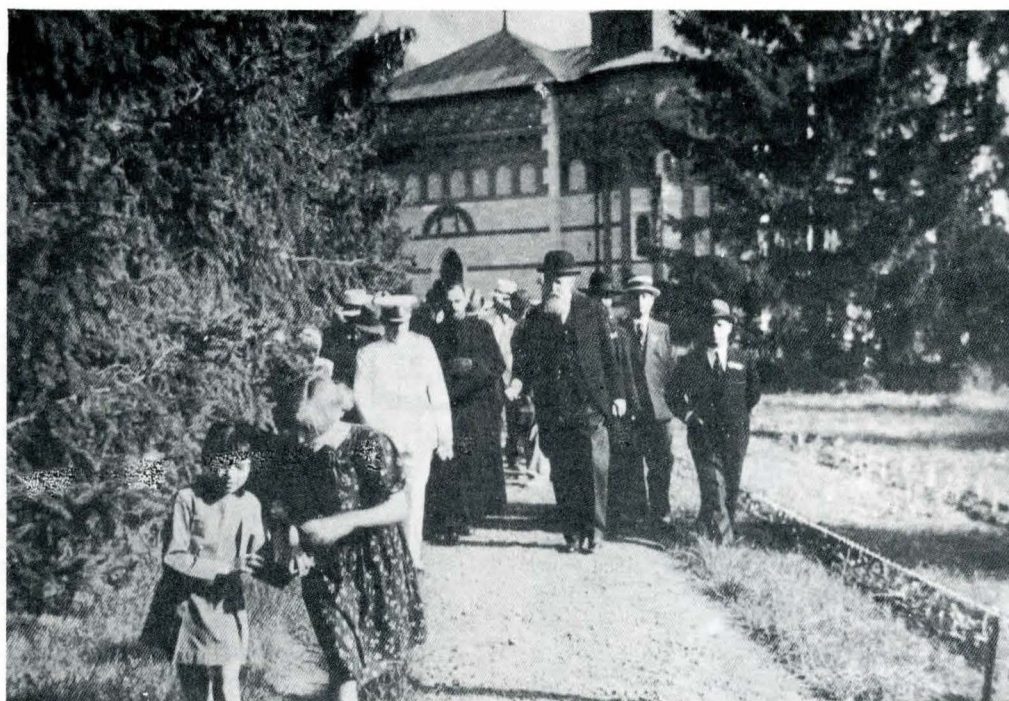
¹⁶ *Sfaturi pe întineric*, I, București, 1936, p. 209 — 210.

¹⁷ *O viață de om așa a fost*, ed. Valeriu Răpeanu și Sanda Răpeanu, București, 1976, p. 337 — 338.

¹⁸ Pagini despre Serbia de azi, București, 1914, p. 57 — 58.

¹⁹ „Anuarul”, pe 1914, p. 132 — 133.

Nicolae Iorga la deschiderea cursurilor de vară de la Văleni în 1938.

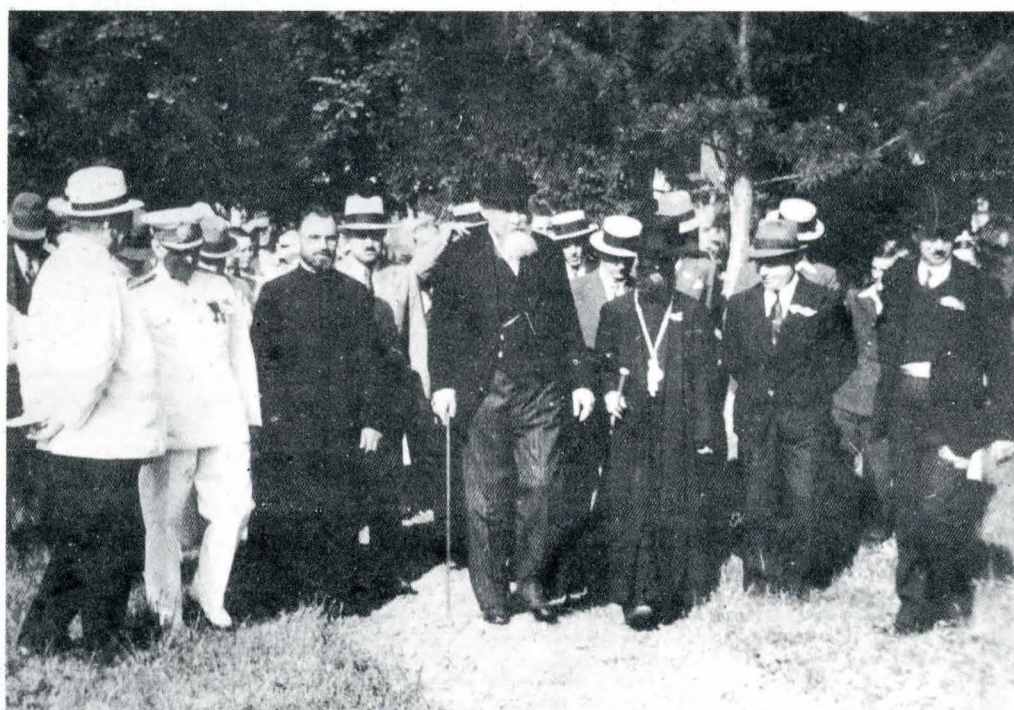
oferite de Iorga²⁰. Va ajunge în 1938 să înființeze și la Iași un muzeu al Comisiei Monumentelor Istorice. Micul muzeu de artă religioasă de la Vălenii de Munte era un așezămînt cu care se mîndrea în 1930 cînd se simțea copleșit de milă „pentru icoanele uitate prin poduri de biserici, biserici care își cereau și ele un dram de milă, ca să nu cadă zidurile cojite și crăpate, ca să nu piară ultimele rămășițe ale frescelor, spoite pe de-asupra, mîzgălite cu batjocura „picturilor” în ulei. Pentru manuscriptele de la 1600 care se topeau în praf, pentru zdrențele cărților bisericești pătate de ceară și sămănate cu muștele din vremea Fanari-

oților, odihnind între file muced, pentru tot ce o vreme lasă în urma ei, ca să nu fi murit cu totul”²¹.

Încurajînd întemeierea de muzee școlare, găsește timp, în cursul unei vizite oficiale prin țară, ca prim-năminstru, să se oprească la Silistra, unde directorul liceului, Pericle Papahagi, alcătuisese o colecție de antichități locale, pentru a copia inscripțiile²². Cît despre spiritul în care N. Iorga ar fi vrut să se dezvolte aceste muzee stau mărturie cuvintele sale din 1923, în fața zelului cu care noile autorități, la

²¹ *Așezămintele mele* (extras din „Boabe de grîu”, I, nr. 5), București, 1930, p. 4.

²² *Deux inscriptions grecques inédites de Silistra*, RHSEE, VIII, 1931, p. 226 — 227; *Memorii*, VI, București, 1939, p. 170; Biblioteca Academiei, corespondența N. Iorga, vol. 366, f. 243 — 244.

Arad și la Tîrgu Mureș, înlăturau din expoziții istorice amintirea dominației ungurești: „Orice neam are dreptul să-și venerateze luptătorii și mucenicii; cu ce drept — mă întreb fără șovăire — oprim noi pe acesta de a-și face rugăciunile la altare pe care n-avem îndreptățirea, cum nici puțința, să le dărimăm?”²³ Guvernarea din 1931 a produs o lege a muzeelor și a creat vre-

melnic un subsecretariat de stat pentru muzee, arhive și biblioteci.

Totodată, N. Iorga a fost colaboratorul cel mai activ și statornic al „Buletinului României” din 1908 pînă în 1940, articolele și comunicările sale, peste o sută, au revelat biserici uitate, pietre de mormînt, icoane, evangheliare și inscripții. La acestea trebuie să se adauge și mai numeroasele semnalări de însemnări pe cărți și identificări de obiecte din patrimoniul istoric și artistic, pe care le răspîndea în „Revista istorică”, „Buletinul Comisiei Istorice a României” sau „Revue Historique du Sud-Est européen”, în acea inepuizabilă „cronică”, îmbogățită cîteodată și din informațiile primite de la corespondenți din toată țara.

Atenției sale nu i-au scăpat nici alte obiecte de patrimoniu, împrăștiate peste hotare. Descoperirile lui Marcu Beza în Orientul ortodox i-au prilejuit o serie de comunicări la Academie²⁴. La un moment dat, exclama cu amărăciune: „Istoria acestui neam caută

să se informeze astfel printr-un material risipit la toate vînturile pe suprafața a trei continente și prin străinătățile cele mai grele de ajuns”²⁵.

Să amintim și publicațiile Comisiunii, căroră N. Iorga le-a dat o orientare științifică deschizătoare de drum sau, alteori, popularizatoare, utilă în sectorul, pe atunci nou, al propagandei culturale. Somptuoasele culegeri de portrete ale *Domnilor* și *Doamnelor* sînt reprezentative pentru cercetările de iconografie istorică, în mare măsură datorate lui Iorga însuși²⁶. Cele două volume ale albumului *Les Arts mineurs en Roumanie*, pe lângă prestigiul pe care l-au cîștigat prin excepționala lor realizare grafică, au și meritul de a iniția o direcție de studii. Ele au apărut în 1934 și inspirația lor se poate bănui în lucrarea consacrată de Luis Bréhier, după doi ani, sculpturii și artelor minore bizantine²⁷. Pe de altă parte, *Guide*

²⁵ *Noi, risipitorii de cele sfinte*, în *Sfaturi pe întuneric*, I, p. 209.

²⁶ *Domnii români după portrete și fresce contemporane*, Sibiu, 1930; *Portretele doamnelor române*, București, 1937.

²⁷ *Les Arts mineurs en Roumanie*, I — II, București, 1934, 1936. Cf. Louis Bréhier, *La sculpture et les arts mineurs byzantins*, Paris, 1936 (în prefața la reeditarea din 1973, André Grabar susține că inițiativa i-a aparținut lui Charles Diehl).

Pe pămînturile boierilor Coțofeni, la începutul veacului al XX-lea.

historique de la Roumanie, cu extra-sele publicate separat de Victor Brătulescu și, pentru București, de Liliana Iorga, ar fi putut să aibă o funcție educativă de care, pare-mi-se, nu s-au bucurat cum se cuvenea²⁸. Nici sugestia lui N. Iorga de a se pregăti la Comisie o ediție critică și completă a jurnalului vizitelor canonice ale mitropolitului Neofit I n-a aflat ecou, deși este îndeobște cunoscută valoarea documentară a manuscrisului 2106 de la Academie în privința situației unor monumente din Țara Românească în anii 1746 — 1747²⁹.

Pentru a aprecia exact locul ocupat de un om, poate fi interesant de văzut cum se integrează într-un grup, de aceea, nu e de prisos a comenta aici și relațiile lui N. Iorga cu colegii săi din Comisia Monumentelor Istorice. Lui Gr. Cerkez, ca „unuia dintre oamenii cei mai distinși pe care i-a avut țara”, i-a închinat gînduri de recunoștință la moartea sa, în 1927, și l-a lăudat, constatăm acum, pentru ideea sistematizării capitalei³⁰. Pentru colaboratori ca N. Ghika-Budești și P. Antonescu a avut o prețuire constantă³¹. Dintre membrii secției pentru Transilvania, cu cel puțin trei: protopopul Elie Dăianu, maiorul Iuliu Marțian și istoricul Ioan Lupaș, avea legături din tinerețe³². Cînd colegul lor, M. Roszka, arheolog, a fost condamnat de justiția dictaturii regale pentru acțiuni iredentiste în sensul revizionismului maghiar, N. Iorga

²⁸ *Guide historique de la Roumanie*, București, 1936; *Guide historique de la Roumanie, extraits choisis* par Victor Brătulescu, București, 1936; *Conducător istoric la bisericile din București și împrejurimile imediate*, traducere de Liliana Iorga, București, 1935.

²⁹ Vezi Cornelia Pillat, *Călătorii mitropolitului Neofit*, „SCIA”, III, 3 — 4, 1956, p. 277 — 285. Cf. „Anuarul” pe 1915, p. 42.

³⁰ N. Iorga, *Oameni cari au fost*, II, ed. Ion Roman, București, 1967, p. 233, 251 (al doilea text, a fost despărțit din greșeală de cel dintîi, data „1929” fiind o eroare).

³¹ „Dl. Ghika-Budești are în amintirea sa tot ceea ce Țara Românească mai păstrează în materie de artă. Opera scrisă a d-sale, care din amintire înseamnă și cele mai mici detalii ce se întîlnesc în cutare bisericuță pierdută, este într-adevăr un monument de cunoaștere adîncă și, în același timp, de înțelegere adevărată” (N. Iorga, *Scrisori despre artă*, ed. Barbu Theodorescu, București, 1968, p. 250).

³² *Scrisori către N. Iorga*, II, ed. Barbu Theodorescu, București, 1979, passim.

²³ *În Ardealul anului încoronării*, București, 1923, p. 50 — 51, 88 — 89.

²⁴ Două evangheliare ale jûlor lui Petru Rareș descoperite de d.M. Beza, „BCMI”, XXVII, 1934, p. 87 — 90; *Legături descoperite de d. Marcu Beza cu mănăstirile Meteorele din Tesalia*, „ARMSI”, XVI, 1934 — 1935, p. 71 — 92; *Considerații istorice asupra documentelor descoperite de d.M. Beza*, ibid., XVII, 1935 — 1936, p. 135 — 139; *Zece inscripții de mormînt ale Mavrocordăților*, „ARMSI”, XX, 1938 — 1939, p. 1 — 9.

Drumurile unui istoric prin cea mai necunoscută dintre țări: România începutul secolului al XX-lea.

s-a simțit dator să intervină, cerându-i public lui Carol al II-lea să-l grațieze³³. Dar, fără îndoială, nimeni nu i-a inspirat mai mult respect decât George Balș, cel despre care va scrie în 1934: „Nu se poate cunoaște un om de mai mare probitate, unită cu o discreție și o delicateță de suflet excepționale”, mărturisind chiar: „În Comisiunea Monumentelor Istorice el era de fapt conducătorul, prin cunoștințele sale tehnice, prin neconținută prezență la datorie, prin devotamentul său nesfârșit pentru urmele clădite ale trecutului în care familia sa jucase o așa de largă parte”³⁴.

Sumarele observații cu privire la contribuția lui N. Iorga în cadrul activității Comisiei nu se pot opri înainte de a adăuga faptul că el a creat o școală și în acest domeniu. A început prin a-și apropia tineri ca Al. Zagoriț, Ștefan Ciuceanu, Niculae M. Popescu și Al. Lapedatu. Cariera acestuia din urmă, într-adevăr exemplară, s-a bazat incontestabil pe munca sa în serviciul Comisiei³⁵. Numeroase scrisori ale lui Virgil Drăghiceanu către N. Iorga, dintre care unele ar putea completa informația publicată în legătură cu săpături arheologice de mare interes, arată raporturi firești de la ucenic la maestru³⁶. Altul care trebuie menționat pentru rîvna lui devotată este Victor Brătulescu, însoțitorul lui Iorga în ultimele sale expediții prin țară³⁷. Alături de aceștia și de Ion Ionașcu, harnicul cercetător al monumentelor din Olt, cînd mai era încă profesor la Slatina, Toma G. Bulat, Al. Bărcăcilă, N. Velichi, fruntași ai învățămîntului secundar, preoții C. Bobulescu, D. Furtună și C. Mătasă, cu toții membri corespondenți ai Comisiei, au alcătuit o admirabilă echipă de colaboratori.

Dacă strădaniile lor i-au permis lui N. Iorga să facă față unui mare număr de probleme practice, rezultatele cele mai remarcabile înregistrate de Comisie în perioada în care ea s-a identificat cu numele istoricului îi revin acestuia singur. Editorul *Inscripțiilor din bisericele României*, autorul,

împreună cu G. Balș, al primei istorii a artei vechi românești, urmată de istoria paralelă a manifestărilor artistice și literare ale poporului nostru³⁸, preocupat de costume sau de covoare³⁹ nu mai puțin decât de ornamentele de tipar sau de legătura cărților vechi⁴⁰, el este omul care a lucrat cît o generație întreagă la un loc.

Acestea fiind liniile mari între care se înscrie opera lui de apărare, ocrotire și lectură a monumentelor, rămîne să reflectăm la o declarație a lui din 1939, dintr-o conferință tipărită postum: „Ceea ce s-a putut păstra împotriva răutății vremurilor și a lipsei de înțelegere a oamenilor este de așa mare preț, încît rostul nostru în istoria civilizației se fixează mai mult de jumătate prin aceasta. Restul — vitejia, istețimea diplomatică, cultura, literatura — alcătuiește cealaltă jumătate”⁴¹. Este concluzia la care a ajuns învățatul la capătul unei experiențe fără seamăn care i-a sporit o dată cu fiecare descoperire încrederea în puterile de creație ale poporului românesc.

Fie ca spiritul lui N. Iorga să vegheze tutelar asupra lucrărilor noastre!

RÉSUMÉ

Membre de la Commission depuis 1914 et son président de 1923 à 1940, l'historien a entrepris des efforts extrêmement actifs pour la sauvegarde du patrimoine. Il s'est employé à protéger efficacement édifices et objets d'art par des initiatives législatives (surtout lorsqu'il était Président du Conseil des Ministres, en 1931 — 1932). Il a personnellement contribué plus que tout autre à l'identification et au classement des monuments. Il est impossible de citer tous les articles qu'il a publiés à ce sujet dans le Bulletin de la Commission et dans les autres revues fondées ou dirigées par lui. Il a déployé une énergie inlassable en créant des musées destinés à faire connaître immeubles historiques et ouvrages d'art. Il estimait nécessaire la conservation de la maison et du mobilier qui permettent d'évoquer le milieu où a vécu une personnalité historique, sans porter atteinte à son caractère originel. Il fut le maître de deux générations qui, historiens d'art, archéologues ou architectes, se sont consacrées aux mêmes tâches. L'école fondée par lui est toujours active de nos jours. Il convient de rappeler le grand exemple de N. Iorga, cinquante ans après sa mort, à l'heure où la Commission qui lui doit tant est en train de regagner ses droits, de reprendre ses travaux et d'amplifier sa conception.

³³ *Contra unei condamnări*, „Neamul Românesc”, 1938.

³⁴ *Oameni care au fost*, II, p. 275. Sau, cu mult înainte, această caracterizare: „un G. Balș, colegul nostru, făcîndu-și învățătura în acest mediu care unește cu delicatețea simțirii și precizia cugetării franceze un deosebit scrupul pentru o viață morală plină de religiozitate și o iubire tradițională pentru un civism conștient de toate datoriile sale” (*Goleștii și alți elevi ai lui Töpffer în Geneva*, „ARMSI”, s. III, t. VI, 1925, p. 1).

³⁵ Vezi Alexandru Lapedatu, *Scrieri alese*, ed. Ioan Opreș, Cluj, 1985.

³⁶ Biblioteca Academiei, corespondența N. Iorga, vol. 284, f. 126 — 127; vol. 286, f. 33 — 35; vol. 287, f. 8, 102 — 103; vol. 290, f. 42. E vorba de cercetările de la Curtea de Argeș din 1920.

³⁷ N. Iorga, *Correspondență*, I, ed. Ecaterina Vaum, București, 1984, p. 225 — 238.

³⁸ *Art et littérature des Roumains. Synthèses parallèles*, Paris, 1929, a avut o traducere italiană în 1931 și una olandeză în 1932.

³⁹ *Ancien art et vieilles modes en Roumanie*, „RHSEE”, II, 4 — 6, 1926; *Coup d'oeil sur l'art roumain*, Genève, 1925.

⁴⁰ *L'ornementation du vieux livre roumain* (extras din *Procès-verbaux et Mémoires du Congrès international des Bibliothécaires et des Bibliophiles*), Paris, 1925; *Tipografia la români*, în *Almanahul grafice române*, 1931, p. 32 — 55; *Vechile legături românești în piele*, în *Artă și tehnică grafică*, 9, 1939, p. 6 — 10.

⁴¹ „BCMI”, XXXV, Conferință la Văleni la 13 august 1939.